

PRZYWILEJ PALIUSZA BISKUPÓW WARMIŃSKICH

Treść: Wstęp. I. Geneza przywileju paliusza biskupów warmińskich. II. Przywilej paliusza biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego. III. Dzieje przywileju paliusza biskupów warmińskich w latach 1766—1978. Zakończenie. Dodatek źródłowy. Resumé.

WSTĘP

W uroczystość Zwiastowania Pańskiego, dnia 25 marca 1992 r. została ogłoszona bulla papieża Jana Pawła II *Totus tuus Poloniae populus*, dotycząca nowego podziału administracyjnego Kościoła katolickiego w Polsce. Na mocy tego dokumentu powstała metropolia warmińska z sufraganami w Elblągu i Elku, które są jakby spadkobiercami historycznych diecezji pruskich: pomezkańskiej i sambijskiej. Od tego momentu arcybiskupowi metropolie warmińskiej przysługują w sposób zwyczajny przywilej paliusza¹. Nie jest to jednak sytuacja całkowicie nowa. Do 1978 r. istniał bowiem w Kościele powszechnym honorowy przywilej paliusza udzielany przez papieża w wyjątkowych przypadkach biskupom diecezjalnym. Do takich wyróżnionych biskupstw należała przez 236 lat właśnie diecezja warmińska, jako jedyna w Polsce i jedna z niewielu w Europie. Podobny przywilej posiadało jeszcze 5 biskupów włoskich, 5 francuskich i 1 węgierski². Wyjątkowość tego faktu skłania do zbadania historii odznaczenia, tym bardziej, że nie ukazały się dotąd żadne źródłowe opracowania dotyczące paliusza warmińskiego, poza kilkoma drobnymi, okolicznościowymi artykułami przygotowanymi w związku ze wznowieniem przywileju po 40-letniej przerwie w 1973 r.³

Na wstępie konieczne wydaje się przynajmniej pobieżne ukazanie specyfiki paliusza jako szaty liturgicznej występującej do 1978 r. w dwóch formach:

¹ Kodeks Prawa Kanonicznego Jana Pawła II z 1983 r., kan. 437 § 1.

² Byli to biskupi w: Ostii, Pawii, Arezzo, Anagni, Luce, Autun, Puy, Valence, Clermont, Arras i Pécs. Por. A. Nowowiejski. Wykład liturgii Kościoła katolickiego. T. II, cz. I. Warszawa 1902, s. 445.

³ J. Uściadek. Odznaczenie biskupa warmińskiego przywilejem paliusza. WWD 28 (1973), s. 179—181; t e n ż e. Paliusz biskupów warmińskich. Kalendarz Maryjny na rok 1974. Olsztyn 1973, s. 76—78; A. Szorc. Przywilej paliusza biskupów warmińskich (trzystronicowy artykuł w maszynopisie). Olsztyn 1978.

zwyczajnej i honorowej⁴. Od końca IV w. paliusz (*pallium*) jest uzupełniającym paramentem wchodzącym w skład szat liturgicznych papieża i arcybiskupów metropolitów, stanowiącym oznakę ich szczególnej godności w Kościele. Ma on wygląd naszyjnika w kształcie rombu z dwoma końcami opadającymi z przodu na piersi i z tyłu na plecy, długości około 30 cm. Wykonuje się go z białej wełny w formie pasa, na który naszywa się 6 krzyżyków z czarnego jedwabiu. Współczesny znawca problemu, profesor uniwersytetu w Bonn, T. Klausner, wywodzi nazwę chrześcijańskiego paliusza od *pallium*, wełnianego płaszcza używanego przez greckich i rzymskich filozofów, w którym później w sztuce chrześcijańskiej przedstawiano Chrystusa jako nauczyciela prawdziwej filozofii. Natomiast kształt i zastosowanie paliusza Klausner wiąże z *lorum*, honorowym odznaczeniem cesarskim, wyglądem przypominającym pierwsze paliusze⁵.

Początkowo paliusz symbolizował najwyższą władzę w Kościele. Niedługo wszakże dysponowanie nim było zastrzeżone papieżowi. Już w VI w. następcy św. Piotra zaczęli udzielać paliuszy metropolitom⁶, a także biskupom wyróżniającym się stałością w wyznawaniu wiary zgodnej z nauką Pisma św. i Tradycją Kościoła⁷. Usilne starania w celu otrzymania odznaczenia, podejmowane nawet za pośrednictwem królów, dowodzą, że biskupi przywiązywali wielką wagę do prawa jego posiadania. Z czasem liczba wyróżnionych biskupów malała, papież odmawiali paliusza tym, których poprzednicy go nie nosili. W 743 r. na synodzie w Soissons św. Bonifacy, legat papieża Zachariasza w Germanii i Galii, wydał rozporządzenie zobowiązujące metropolitów do proszenia Stolicę Apostolską o paliusz w celu umocnienia związku metropolii z Rzymem. Od tej pory paliusz stał się wyłącznym i stałym przywilejem papieża, arcybiskupów, prymasów i patriarchów: aleksandryjskiego, antiocheńskiego i jerozolimskiego. W następnym stuleciu na synodach w Rawennie (877) i Troyes (878) zobowiązano metropolitów, aby w trzy miesiące po konsekracji posyłał do Rzymu wyznanie wiary i prosili o paliusz. Dla biskupów diecezjalnych pozostał on natomiast honorowym przywilejem, którego brak nie stanowił przeszkody w sprawowaniu czynności pontyfikalnych. Mogli oni otrzymać go jedynie w wyjątkowych wypadkach: ze względu na zasługi osobiste pasterza lub z powodu świętości stolicy biskupiej lub diecezji⁸.

⁴ Por. A. Nowowiejski, j.w., s. 439—458; J. Braun, Pallium, w: *Lexicon für Theologie und Kirche*, T. VII, Freiburg 1935, kol. 898—899; H. Lecerq, Pallium, w: *Dictionnaire d'archeologie chrétienne et de liturgie*, T. XIII, Paris 1937, kol. 931—940.

⁵ Por. T. Klausner, *Der Ursprung der bischöflichen Insignien und Ehrenrechte*, Krefeld 1948; t e n z e, Pallium, w: *Lexicon für Theologie und Kirche*, T. VIII, Freiburg 1963, kol. 7—9.

⁶ Prawdopodobnie po raz pierwszy udzielił paliusza papież Symmach arcybiskupowi Cezaremu z Arles w 513 r. Zob. K. Bihlmeier, H. Tüchle, *Historia Kościoła*, T. I, Warszawa 1971, s. 358.

⁷ Papież Hormizdas (514—523) nadał go biskupowi Pawii. Zob. A. Nowowiejski, Paliusz, w: *Encyklopedia Kościelna* (red. M. Nowodworski), T. XVIII, Warszawa 1892, s. 46.

⁸ Do specjalnych oznak godności arcybiskupiej należał jeszcze krzyż arcybiskupi (*crux archiepiscopalis*), przyznawany zawsze w łączności z paliuszem, także w wypadku przywileju honorowego. Był to zwykły krzyż procesyjny noszony bezpośrednio przed arcybiskupem lub wyróżnionym biskupem, z wizerunkiem Pana Jezusa zwróconym do niego. Przywilej noszenia krzyża przed dostojnikami kościelnymi powstał w połowie IX w. z inicjatywy papieża Leona IV. Zob. A. Nowowiejski, Wykład, j.w., s. 456—459.

Przywilej paliusza honorowego udzielany biskupom przetrwał do naszych czasów. W dniu 11 maja 1978 r. papież Paweł VI wydał motu proprio *Inter eximia episcopalis* regulujące sprawę przynależności paliuszy w Kościele łacińskim⁹. Stanowiło ono etap realizacji postulatów Soboru Watykańskiego II, w myśl którego należało wydać nowe i przystosowane do współczesnych warunków przepisy regulujące prawa i przywileje metropolitów¹⁰. Po konsultacji z zainteresowanymi dykasteriami Kurii Rzymskiej oraz komisjami odnowy Kodeksu Prawa Kanonicznego, papież zarządził w odniesieniu do całego Kościoła łacińskiego, że odtąd używanie paliusza będzie przysługiwało jedynie metropolitom oraz patriarche jerozolimskiemu obrządku łacińskiego. Zostały zatem odwołane wszystkie przywileje paliuszy honorowych, udzielone pewnym kościołom partykularnym bądź niektórym pasterzom.

Niniejszy artykuł, oparty na materiałach źródłowych zachowanych w Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie, bada genezę przywileju paliusza warmińskiego i rekonstruuje jego historię. Uzupełnieniem jest dodatek źródłowy zawierający dwa podstawowe, nie publikowane dotąd w całości, dokumenty papieskie, nadające paliusz biskupowi Grabowskiemu.

I. GENEZA PRZYWILEJU PALIUSZA BISKUPÓW WARMIŃSKICH

1. Wyjątkowy status diecezji warmińskiej

Przyznanie paliusza rządcom diecezji warmińskiej przez papieża Benedykta XIV nastąpiło 21 kwietnia 1742 r., w rok po prekonizacji Adama Stanisława Grabowskiego na urząd biskupa warmińskiego. Nieuzasadnione byłoby dopatrywanie się korzeni tej decyzji papieskiej jedynie w osobistych zasługach wspomnianego biskupa czy w jego staraniach o przyznanie odznaczenia, podejmowanych w Stolicy Apostolskiej, których dokładnego przebiegu zresztą nie znamy. Genezy nadania należy szukać przede wszystkim w wyjątkowej pozycji diecezji warmińskiej, jaką zajmowała ona wśród diecezji pruskich. Dopiero w świetle innych praw, zdobytych przez Warmię na przestrzeni dziejów, przyznanie paliusza staje się w pełni zrozumiałe, jako ich konsekwencja i potwierdzenie.

Diecezja warmińska wraz z 3 innymi biskupstwami: pomezzańskim, sambijskim i chełmińskim została erygowana 23 lipca 1243 r. przez papieża Innocentego IV na ziemiach zamieszkałych przez pogańskich Prusów. Tereny te, zdobyte przez Zakon Krzyżacki w wyniku ogólnoeuropejskiej krucjaty nadzorowanej przez papieża, w myśl panujących w średniowieczu zasad dostały się pod bezpośrednie zwierzchnictwo polityczne Stolicy Apostolskiej¹¹. Za własność *św. Piotra i Stolicy Apostolskiej* uznał je papież Grzegorz IX 3 sierpnia 1234 r., a następnie papież Innocenty IV

⁹ Zob. AAS 70 (1978), s. 441—442.

¹⁰ Por. ChD 40.

¹¹ Por. T. P a w l u k. Prawno-organizacyjne aspekty misji w średniowieczu. *Studia Warmińskie* 19 (1982), s. 218—219, 226—227; Por. R. B o d a ũ s k i. Początki hierarchii kościelnej w Prusach 1206—1255. *Studia Warmińskie* 16 (1979), s. 303—353.

1 października 1243 r.¹². W zakresie prawa kościelnego jednak diecezja nie została uniezależniona od organizacji metropolitalnej. Niedługo po erekcji, 31 marca 1255 r., na mocy bulli papieża Aleksandra IV stała się sufraganią nowo utworzonej metropolii ryskiej¹³. Pozostała nią do momentu likwidacji arcybiskupstwa ryskiego, spowodowanej przejściem kapituły ryskiej na luteranizm po śmierci ostatniego arcybiskupa Zygmunta Augusta von Maklemburg w 1566 r.¹⁴. Od tego roku *ipso facto* rozpoczęła się egzempcja diecezji warmińskiej, czyli wyjęcie jej terytorium spod władzy metropolity i bezpośrednie podporządkowanie papieżowi¹⁵. Wprawdzie dekret Soboru Trydenckiego z 11 listopada 1563 r. zobowiązał wszystkie diecezje wyjęte do uczestniczenia w synodzie prowincjonalnym jednej z najbliższych metropolii i stosowania jej statutów na swoim terenie¹⁶, jednak Warmia toczyła nieustanną walkę o zachowanie pełnej wolności od prawa metropolitalnego. H. Schmauch, J. Obłąk, R. Bodański — badacze zajmujący się statusem administracyjno-prawnym Warmii w rozwoju historycznym, zgodnie przyznają, że nadanie paliusza należy traktować jako utrwalenie egzempcyjnej pozycji diecezji¹⁷. Związek między oboma przywilejami podkreślał sam odznaczony biskup Grabowski, pisząc w liście do kapituły z dnia 19 września 1742 r., że *diecezja warmińska, w pełni wyjęta (exempta) spod wszelkiej jurysdykcji metropolitalnej czy arcybiskupiej i bezpośrednio podlegająca Stolicy Apostolskiej, będzie miała teraz arcypasterza, któremu z woli Stolicy Apostolskiej przysługuje pełnia władzy pasterskiej*¹⁸. Także brewe i bulla papieża Benedykta XIV o nadaniu paliusza zwracały uwagę na fakt, że Warmia jest diecezją bezpośrednio podległą Stolicy Apostolskiej¹⁹. Dzieje egzempcji diecezji warmińskiej stały się już przedmiotem szerokich studiów²⁰, nie będziemy ich więc w tym miejscu szerzej omawiać.

Pierwotna zależność polityczna terytorium diecezji od Stolicy Apostolskiej, duża odległość od arcybiskupstwa w Rydze i nasilające się niebezpieczne wpływy

¹² Por. Preussischen Urkundenbuch (skrót: PU). T. I. I H (wyd. R. P h i l i p p i, C. P. N o w o w i e j s k i). Königsberg 1882 (przedruk 1961), n. 108, s. 83—84; n.147, s. 113.

¹³ Zob. PU n. 317, s. 232.

¹⁴ Por. R. B o d a Ń s k i. Walka diecezji wamińskiej o niezależność od metropolii ryskiej i gnieźnieńskiej 1426—1466. *Studia Warmińskie* 19 (1982), s. 125—126.

¹⁵ Por. A. W c i s s, B. Z u b e r t. Egzempcja. w: Encyklopedia katolicka. T. IV. Lublin 1985, kol. 731—733.

¹⁶ Por. Conciliorum oecumenicorum decreta. (opr. J. A l b e r i g o). Bologna 1962, s. 729.

¹⁷ Zob. J. O b ł ą k. Egzempcja diecezji warmińskiej i jej obrona za biskupa Mikołaja Szyszkowskiego. *Polonia Sacra* 7 (1955), s. 136; H. S c h m a u c h. Die Kirchenrechtliche Stellung der Diözese Ermland. *ZGAE* 30 (1966), s. 495; H. B o d a Ń s k i. Dzieje walki diecezji warmińskiej o niezależność od synodów metropolii gnieźnieńskiej 1563—1728. *Studia Warmińskie* 19 (1982), s. 174.

¹⁸ Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie (skrót: ADWO) AK Ab 34, fol. 107.

¹⁹ Zob. ADWO AK Dok. Kap. J 61. „... Warmiensis et Sambiensis Ecclesiae invicem perpetuo canonice unitae Sedi Apostolicae praedictae immediate subiectae existant...”; ADWO AK Dok. Kap. G 24. „... Ecclesiam Warmiensem Sedi Apostolicae immediate subiectam...”.

²⁰ Por. H. J a c o b s o n. Die Metropolitanverbindung Riga's mit den Bistumern Preussens. *Zeitschrift für die historische Theologie* 6 (1836) Stück 2, s. 139—172; J. B e n d e r. Ermlands politische und nationale Stellung innerhalb Preussens. Braunsberg 1872; J. O s w a l d. Riga und Gnesen im Kampf im die Metropolitanangewalt über die Altpreussischen Bistumer. *Personal- und Vortlesungsverzeichnis der Staatlichen Akademie in Braunsberg* 43 (1942), s. 14—78; J. O b ł ą k. j.w. s. 125—136; H. S c h m a u c h. j.w., s. 465—495; R. B o d a Ń s k i. Dzieje walki. j.w., s. 147—184; T e n ż e. Walka diecezji warmińskiej. j.w., s. 123—145.

Zakonu Krzyżackiego oraz otrzymany wreszcie przywilej egzempcji dały diecezji powód do starania się o utworzenie w jej granicach własnej stolicy arcybiskupiej. Tendencje likwidacji zwierzchnictwa ryskiego pojawiły się już w XV w. Pierwsze próby stworzenia odrębnej metropolii warmińskiej, skutecznie hamowane przez Krzyżaków, podjęli biskupi: Franciszek Kuschmalz (1424—1457) i Łukasz Watzenrode (1489—1512)²¹. Do tych planów nawiązał w 200 lat później kanonik warmiński Ludwik Fantoni, który z polecenia biskupa Krzysztofa Szembeka (1724—1740), podczas synodu rzymskiego w 1725 r., przygotowywał pisemną obronę praw diecezji, zwłaszcza przywileju egzempcji i zwolnienia od obowiązku uczestniczenia w synodach metropolii gnieźnieńskiej. Fantoni doszedł wówczas do wniosku, że istniały poważne racje historyczne, aby diecezja warmińska została podniesiona do rangi arcybiskupstwa. O zamiarze wniesienia takiego wniosku do Stolicy Apostolskiej wspominał w liście do biskupa Szembeka z dnia 16 lutego 1726 r.²². Realizacja tego zamierzenia okazała się niemożliwa z kilku względów. Na przeszkodzie stały wysokie opłaty kurialne za akt erekcji arcybiskupstwa. Ponadto wyniesienie biskupa warmińskiego do godności metropolity mogło spowodować spory w senacie polskim o prawo pierwszeństwa między biskupami²³. Przeciwno utworzeniu metropolii warmińskiej przemawiał także fakt, że posiadałaby ona jedynie honorowy charakter, ponieważ na sprowadzonych ziemiach byłych diecezji pruskiej nie mogła mieć żadnych diecezji sufraganalnych. Nie wiemy, czy Fantoni próbował zrealizować swoje zamiary i jaki był stosunek do nich biskupa Szembeka, w każdym razie działania w kierunku utworzenia arcybiskupstwa warmińskiego nie przyniosły pożądanego rezultatu. Miały jednak niewątpliwie wpływ na przyznanie wkrótce następcy biskupa Szembeka honorowego przywileju paliusza i krzyża metropolitalnego, który w normalnym trybie otrzymywali tylko metropolici.

Obok przywilejów wynikających z organizacji Kościoła, diecezja warmińska posiadała także zasługi w obronie katolicyzmu na terenie Prus. Gdy po sekularyzacji Zakonu Krzyżackiego 2/3 obszaru pierwotnej diecezji warmińskiej, będącej lennem dotychczasowego wielkiego mistrza Albrechta Hohenzollerna, znalazło się pod dominującym wpływem wyznania luterńskiego, a sąsiadujący z Warmią biskup sambijski Jerzy von Polentz na Boże Narodzenie 1523 r., jako pierwszy wśród katolickich biskupów świata, przyjął wiarę Lutra²⁴, Stolica Apostolska zwróciła szczególną uwagę na biskupstwo warmińskie, widząc w nim jedyną nadzieję na prowadzenie misji apostolskiej w północno-wschodniej Europie. Pastorską troską biskupów warmińskich zostali objęci zarówno katolicy zamieszkujący utracone na rzecz protestantyzmu obszary diecezji warmińskiej, jak i ci z terenu biskupstwa sambijskiego, które przestało istnieć. W 1617 r. papież Paweł V oficjalnie przekazał zarząd nad Sambią biskupowi warmińskiemu Szymonowi Rudnickiemu²⁵. W zamierzeniach Kurii Rzymskiej katolicka część diecezji war-

²¹ Por. R. B o d a ń s k i. Walka diecezji warmińskiej. j.w., s. 127—131.

²² Por. ADWO AB A 28, fol. 36—46.

²³ Por. R. B o d a ń s k i. Dzieje walki. j.w., s. 174.

²⁴ Por. A. R o g a ł s k i. Kościół katolicki na Warmii i Mazurach, Warszawa 1956, s. 137, 160.

²⁵ Tamże, s. 175.

mińskiej miała być misyjna także dla krajów skandynawskich, okazało się to jednak niemożliwe²⁶.

Biskupi warmińscy energicznie przeciwdziałali wpływowi luteranickiemu na Warmii i rozciągali opiekę nad katolicką diasporą w Sambii. Wydali szereg edyktów zakazujących rozpowszechniania na terenie biskupstwa pism heretyckich i utrzymywania kontaktów z nowinkarzami. Troszczyli się o prawowierność w łonie kapituły i wśród duchowieństwa parafialnego. Walczyli z centrami reformacji warmińskiej w Braniewie i Elblągu. Bezpośrednio znana była w Rzymie antyreformacyjna gorliwość biskupa, późniejszego kardynała, Stanisława Hozjusza, który przebywał w stolicy chrześcijaństwa w latach 1558—1560 i 1569—1579, będąc bliskim współpracownikiem papieża: Piusa IV, Piusa V, Grzegorza XIII, a nawet kandydatem na następcę Piusa IV²⁷. O wszystkich swoich przedsięwzięciach kontrreformacyjnych biskupi informowali Stolicę Apostolską w relacjach o stanie diecezji, które od 1585 r. stały się obowiązkową praktyką w całym Kościele. Papieże uważali regularne nadsyłanie relacji biskupich z Warmii za ważny przejaw obrony Kościoła przed ekspansją protestantyzmu²⁸.

Ograniczenie protestantyzacji Prus i troska o zachowanie katolickiego charakteru biskupstwa warmińskiego wywarły znaczny wpływ na fakt nadania biskupom warmińskim przywileju paliusza. Brewe papieskie nadające ten przywilej, wydane 21 kwietnia 1742 r., zwracało uwagę na istotne motywy, jakimi kierował się biskup Grabowski prosząc Stolicę Apostolską o odznaczenie. Dokument stwierdzał, że ludzie powierzeni pasterskiej trosce biskupa warmińskiego zewsząd otoczeni są przez heretyków. Grabowski uzasadniał więc swoją prośbę tym, że wierni, widząc go biorącego udział w uroczystościach w paliuszu oraz z niesionym przed nim krzyżem, *oddawaliby większą część świętym misteriom i okazyaliby większy szacunek godności biskupiej*²⁹. Paliusz miał być więc, w świetle wspomnianego brewe, świadectwem pozycji Kościoła rzymsko-katolickiego na ziemiach biskupstwa otoczonego przez protestanckie Prusy.

²⁶ Myślą taką kierował się papież Grzegorz XIII (1672—1585), fundator Alumnatu Papieskiego w Braniewie i jego legat Antonio Possevino. Zob. A. H o f f m a n. Antonio Possevinos Bemuhungen um die sogenannten Nordischen Papstlichen Seminare 1578—1585. Königsberg 1929, s. 2—8.

²⁷ Szczegółowo na temat stosunku biskupów warmińskich do reformacji pisali: A. R o g a ł s k i. j.w., s. 137—189; H. Z i n s. W kręgu Mikołaja Kopernika. Lublin 1966, s. 92—145; J. M a ł e k. Reformacja w Prusach Książęcych. w: Warmia i Mazury. Zarys dziejów (red. B. Ł u k a s z e w i c z). Olsztyn 1985, s. 199—205; A. S z o r c. Sługa Boży Stanisław Hozjusz. w: Polscy Święci. (red. J. B a r). T. XII. Warszawa 1987.

²⁸ Por. A. S z o r c. Relacje biskupów warmińskich XVII i XVIII wieku do Rzymu o stanie diecezji. *Studia Warmińskie* 5 (1968), s. 232.

²⁹ *Decretales Summorum Pontificum pro Regno Poloniae et Constitutiones synodorum provincialium et dioecesanarum regni eiusdem ad summam collectae*. Posnaniae 1869, s. 72—73. „... Adamus Stanislaus Varmiensis et Sambiensis Episcopus reputans non leve populis suae Pastoralis curae commissis, qui undique ab haereticis circumdantur, futurum incitamentum, si ipsum modernum, et pro tempore existentem Varmiac et Sambiae Episcopum aut in solemnitatibus iuxta Canonicas praescriptiones cum pallio celebrantem, aut cum Sanctissimae crucis Signio ante eundem delato iter agentem aspicerent, ut et maiorem sacris mysteriis venerationem deferant, et Episcopali dignitati maiorem exhibeant reverentiam...”.

2. Osoba biskupa A.S. Grabowskiego i jego starania o przywilej paliusza

Zasadnicze racje nadania przywileju paliusza biskupom warmińskim tkwiły w pozycji prawnej diecezji i jej wierności wierze katolickiej. Paliusz jest jednak nie tylko odznaczeniem terytorialnym, ale przede wszystkim personalnym i zawsze dotyczy konkretnej osoby. Pierwszym rządcą Warmii, który go otrzymał, był biskup Adam Stanisław Grabowski (1741—1766)³⁰. Nadanie przywileju nastąpiło w niespełna rok po zatwierdzeniu wyboru na biskupa warmińskiego, Grabowski nie zdążył więc jeszcze zasłużyć się diecezji. Jego późniejsza działalność jako gorliwego pasterza, fundatora świątyń, mecenasa sztuki i odnowiciela życia gospodarczego z pewnością zasługiwała na wyróżnienie, ale w 1742 r., u progu rządów diecezją, decydującą rolę w zdobyciu przywileju musiały odegrać zabiegi wysłanników biskupa.

W dniu 16 marca 1740 r. zmarł w Lidzbarku Warmińskim biskup warmiński i sambijski Krzysztof Szembek. Grabowski, piastujący od roku urząd biskupa wrocławskiego, a wcześniej, od 1736 r., także chełmińskiego, zaczął ubiegać się o następstwo po nim. Chociaż krzesło warmińskie niższe było w senacie od wrocławskiego, Grabowskiego pociągaly: władza równa prawie udziałnym książętom, większe i bardziej skupione dobra biskupie oraz tytuł książęcy przysługujący biskupom warmińskim. Już w październiku 1740 r. król August III obiecał Warmię Grabowskiemu jako swojemu faworytowi i stronnikowi³¹. W kwietniu 1741 r. nadesłał listę 4 kandydatów do wyboru na biskupa warmińskiego z nazwiskiem Grabowskiego na czele. Wyboru dokonała kapituła na posiedzeniu 13 kwietnia 1741 r., a prekonizacji — papież Benedykt XIV 18 września tego roku. Nowy biskup przebywał jeszcze długi czas w Warszawie, a ingres do katedry fromborskiej odbył dopiero 8 października 1742 r., już po otrzymaniu przywileju paliusza, ale przed uroczystością przyjęcia papieskiego odznaczenia.

Kariera biskupa Grabowskiego do momentu objęcia rządów na Warmii zgodnie z duchem czasu miała charakter prawie wyłącznie polityczny³², o czym świadczy przyznany mu przez Augusta III niedługo przed nominacją na Warmię Order Orła Białego. Grabowski dał się poznać otoczeniu przede wszystkim jako mąż wykształcony i zdolny polityk, ale podkreślano również inne jego cechy predestynujące go do sprawowania urzędu ordynariusza diecezji. Nuncjusz Sorbelloni przedstawiał go papieżowi jako niezastąpionego kandydata na biskupstwo warmińskie³³. Prymas Stanisław Szembek w liście do kapituły warmińskiej z 9 lutego 1741 r. zapewnił,

³⁰ Biskup Grabowski nie doczekał się jeszcze monografii. Istnieją jedynie szkice biograficzne poświęcone tej postaci: J. K o r y t k o w s k i. Grabowski A.S. w: *Pralaci i kanonicy gnieźnieńscy*. T. II. Gniezno 1883, s. 110—122; S. E i c h h o r n. *Geschichte des Ermländischen Bischofswahlen*. ZGAE 2 (1863), s. 396—465; S. L i b r o w s k i. Grabowski A.S. w: *PSB*. T. VIII. Warszawa—Wrocław 1960, s. 478—480; T. O r a c k i. Grabowski A.S. w: *Słownik biograficzny Warmii Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV wieku*. T. I. Olsztyn 1984, s. 73.

³¹ Podczas elekcji w 1733 r. Grabowski stanął po stronie Augusta przeciw Stanisławowi Leszczyńskiemu.

³² Zob. W. M ü l l e r. *Diecezje w okresie potrydenckim*. w: *Kościół w Polsce*. (r e d. J. K l o c z o w s k i). T. II. Kraków 1969, s. 108—113.

³³ Zob. ADWO AK Ab 34, fol. 46. List nuncjusza do kardynała sekretarza stanu Walentego Gonzagi z 5 grudnia 1740 r.

że biskup Grabowski posiada znakomite zdolności, które mogą przynieść wielki pożytek nie tylko senatowi i królestwu, ale także diecezji, kapituła powinna więc być zadowolona z tej nominacji³⁴. Kanclerz Andrzej Stanisław Załuski widział w nim człowieka mądrego, wielkodusznego, pobożnego i gorliwego³⁵. Jest w tych ocenach nieco przesady, koniecznej, aby w wyborach zwyciężył kandydat miły królowi. Potwierdza to podejrzenie Korytkowski, który, porównując okres rządów Grabowskiego na Warmii z jego poprzednią działalnością, powtarza za Eichhornem: *Osiągnąwszy cel życzeń swoich i zostawszy biskupem warmińskim, zmienił się Grabowski nie do poznania. Z światowego pana, uganiającego się za zaszczytami i dochodami, stał się prawdziwym biskupem*³⁶. W świetle tych ocen jasnym się staje, że Grabowski nie mógł otrzymać paliusza w uznaniu osobistych zasług dla Kościoła, ponieważ przybywając na Warmię jeszcze ich nie posiadał.

Geneza starań Grabowskiego o paliusz sięga jego pobytu w Rzymie w 1736 r., podczas którego doprowadził do uznania króla Augusta III przez papieża Klemensa XII i otrzymał dla siebie prekonizację na biskupa chełmińskiego. Wówczas najprawdopodobniej spotkał się z przebywającym na studiach w Rzymie Michałem Lipskim³⁷, krewnym dawnego protektora Grabowskiego — kardynała i biskupa krakowskiego Jana Aleksandra Lipskiego³⁸. Ten młody, zdolny człowiek, będący już proboszczem kolegiaty chockiej, przebywał w Rzymie do 1742 r., kiedy to otrzymał prowizję apostolską na kanonię gnieźnieńską. W tymże roku Grabowski, już jako biskup warmiński nominat, uciekał się do jego pośrednictwa w sprawie odebrania paliusza w Stolicy Apostolskiej. Bulla papieska z 24 września 1742 r. informowała, że *Michał Lipski, duchowny z miasta Gniezna i z diecezji gnieźnieńskiej, Twój wysłannik specjalnie do tego przez Ciebie wyznaczony, zażąda od Nas z należną czcią paliusza, widzialnego znaku pełni pontyfikalnych obowiązków w części, którą zarządzasz*³⁹. Chodziło tu o formułę wypowiedianą podczas rzymskiej uroczystości przekazania paliusza wysłannikowi wyróżnionej diecezji, gdyż po nadaniu przez Stolicę Apostolską przywileju odznaczony biskup, podobnie jak każdy metropolita po objęciu urzędu, miał obowiązek zwrócić się z formalną prośbą do papieża w celu otrzymania szaty. Tekst bulli nie wspominał więc o staraniach Michała Lipskiego o nadanie przywileju, a jedynie o dopełnieniu przez niego formalności związanych z odebraniem przysługującego już biskupowi Grabowskiemu paliusza. O tym, że biskup zabiegał o paliusz w Rzymie, świadczyło jednak brewe papieskie z 21 kwietnia 1742 r. Była w nim mowa o prośbach zanoszonych przez samego biskupa, jak również przez inne *wielce zasłużone osoby ze Stolicy Apostolskiej*⁴⁰. Papież nie wymieniał wszakże nazwisk petentów. Należał do nich z pewnością audytor Roty Rzymskiej, kardynał Carlo Rezzonico, późniejszy papież Klemens XIII, z którym Grabowski zaprzyjaźnił się również w czasie

³⁴ Zob. Tamże, fol. 60.

³⁵ Tamże, fol. 82. List kanclerza Załuskiego do kapituły z 20 maja 1741 r.

³⁶ J. K o r y t k o w s k i, j.w., s. 121.

³⁷ Krótki życiorys Michała Lipskiego podaje tylko K o r y t k o w s k i, j.w., s. 474—475.

³⁸ J.A. Lipski, zanim został biskupem, był podkanclerzym koronnym. Grabowski przed otrzymaniem święceń kapłańskich pełnił w kancelarii królewskiej funkcję jego sekretarza w latach 1725—1730.

³⁹ ADWO AK Dok. Kap. G 24. Zob. dodatek źródłowy nr 2.

⁴⁰ Decretales, j.w., s. 73.

pobytu w Rzymie⁴¹. Mogli być wśród nich także: nuncjusz papieski w Polsce Fabrycy Sorbelloni lub wysłannik kapituły warmińskiej w Rzymie Stanisław von Guerra, następca Ludwika Fantoniego na tym stanowisku, ale nie mamy na to żadnego potwierdzenia. Michała Lipskiego trudno uznać za osobistość zasłużoną dla Stolicy Apostolskiej, skoro ukończył on dopiero rzymską edukację i nie posiadał święceń kapłańskich. Korytkowski jednak jemu właśnie przypisuje główną rolę w działaniach na rzecz uzyskania przywileju paliusza⁴². Być może nawet kanonik M. Lipski lub kardynał J.A. Lipski byli inicjatorami tych działań. Brak źródeł uniemożliwia wyjaśnienie tej kwestii. Nie zachowała się bowiem żadna korespondencja między Michałem Lipskim i biskupem Grabowskim.

II. PRZYWILEJ PALIUSZA BISKUPA WARMIŃSKIEGO ADAMA STANISŁAWA GRABOWSKIEGO

I. Dokumenty Stolicy Apostolskiej o przyznaniu paliusza biskupowi Grabowskiemu

Honorowy przywilej paliusza został nadany biskupowi warmińskiemu A.S. Grabowskiemu i jego następcom przez papieża Benedykta XIV (1740—1758). Wydał on w tej sprawie dwa specjalne pisma: brewe (nazywane w aktach zamiennie indultem), informujące ogólnie o przyznaniu wyróżnienia biskupom warmińskim oraz bullę dotyczącą bezpośrednio paliusza biskupa Grabowskiego. Oba dokumenty zachowały się w oryginale i są przechowywane w Archiwum Diecezji Warmińskiej w dziale dokumentów kapituły⁴³.

Brewe, wydane przez papieża 21 kwietnia 1742 r., nadeszło na ręce biskupa Grabowskiego w dniu 19 września. O otrzymaniu wyjątkowego pisma papieskiego biskup powiadomił kapitułę listem wysłanym jeszcze tego samego dnia⁴⁴. Zaznaczył w nim, że paliusz jest potwierdzeniem pełnej egzempcji od władzy metropolitalnej, jaką diecezja posiada już od momentu erekcji. Kapituła musiała ucieszyć się z tego faktu. Już za Szembeka kanonicy przynagłali biskupa do obrony prawa egzempcji, posługując się błędnym argumentem o wolności od zwierzchnictwa arcybiskupiego od początku istnienia diecezji⁴⁵. List biskupa odczytano na posiedzeniu generalnym 22 września. Kapituła wyraziła swoje zdziwienie decyzją papieża, nie były jej bowiem znane żadne uprzednie starania biskupa ani kogokolwiek z jej członków w tej sprawie. Dyskusję związaną z otrzymaną informacją przełożono na następne dni obrad, ponieważ brakowało kilku kanoników⁴⁶.

⁴¹ Por. S. Eichhorn, j.w., s. 450.

⁴² Por. J. Korytkowski, j.w., s. 113.

⁴³ Zob. ADWO AD Dok. Kap. J 61. Indultum Pontificium in originali super usu palli...; ADWO AK Dok. Kap. G 24. Bulla Benedicti XIV... Zob. dodatek źródłowy nr 1 i 2.

⁴⁴ Por. ADWO AK Ab 34, fol. 107.

⁴⁵ Por. R. Bodański. Dzieje walki, j.w., s. 170, 178. Biskupi i kapituła często mieszała pierwotną zależność polityczną Warmii od Stolicy Apostolskiej z wyjęciem diecezji spod prawa metropolitalnego i uważali, że diecezja otrzymała przywilej egzempcji już w momencie erekcji.

⁴⁶ Por. ADWO AK Akta Kap. 17, s. 263.

Powrócono do sprawy paliusza w dniu 25 września, mimo że do wcześniejszego składu uczestników dołączył jedynie Ignacy Czarliński. Oprócz niego byli obecni: Ignacy Accoramboni, Jan Stockenhausen, Aleksy Ossoliński, Andrzej Marquart, Bonawentura Heinigk, Józef Huguenin. Postanowiono jak najszybciej wysłać do biskupa list gratulacyjny z prośbą o przekazanie kapitule papieskiego brewe⁴⁷. Grabowski spełnił to życzenie. Na posiedzeniu w dniu 20 października przedstawiono brewe w oryginale, a następnie kanonicy wystosowali podziękowanie do biskupa, wpisali dokument do ksiąg metrykalnych i złożyli go w archiwum kapituły pod numerem 33⁴⁸. Był on tam przechowywany do 7 grudnia, kiedy to kanonik Ignacy Accoramboni w imieniu biskupa zażądał jego wydania⁴⁹.

Omawiane brewe posiada formę typowego dokumentu urzędowego kancelarii papieskiej. Arengę rozpoczyna rutynowe wyjaśnienie, że ze względu na osobiste zasługi biskupów lub okoliczności miejsca i czasu Kościół rzymski dzieli się swoją najwyższą i powszechną władzą z pasterzami innych Kościołów, przyznaje biskupom oznaki władzy i godności oraz nakłada związane z nimi obowiązki. W działaniu tym ma na celu wzrost chwały i czci Bożej, zabezpieczenie religijnych potrzeb wiernych, a także obronę wiary katolickiej. Następnie omówiona została teologiczna symbolika paliusza i towarzyszącego mu zawsze krzyża metropolitalnego⁵⁰. Dalsza część dokumentu dotyczyła już bezpośrednio Warmii i jej rządy. Znalazły się w niej, omówione w poprzednim rozdziale, racje przyznania paliusza, podano także wskazania dotyczące zasad używania szaty.

W dniu 24 września 1742 r. papież Benedykt XIV podpisał bullę o nadaniu przywileju paliusza i krzyża metropolitalnego biskupowi Grabowskiemu, zgodną w treści z wydanym wcześniej brewem. Nie znamy dokładnej daty otrzymania jej przez biskupa. Nastąpiło to najprawdopodobniej na początku kwietnia 1743 r., wówczas bowiem, w okresie Wielkiego Postu, przysłano mu z Rzymu paliusz⁵¹. Złożenie bulli w archiwum fromborskim miało miejsce 24 kwietnia 1743 r. W protokole z generalnego posiedzenia kapituły odnotowano repozycję w archiwum kapitulnym oryginału *wielkiej bulli* oraz wykazu wydatków, które należało poczynić w związku z otrzymaną godnością⁵². Wykaz ten niestety się nie zachował.

Kapituła listownie podziękowała Grabowskiemu za przekazanie cennego dokumentu do jej archiwum. Wyrażała swoją radość z przyznania biskupowi przywileju, który wiązała wyraźnie z prawem egzempcji diecezji warmińskiej. Kanonicy zapewniali, że bulla informująca o tak ważnym fakcie zostanie otoczona szczególną

⁴⁷ Por. Tamże, s. 263—264.

⁴⁸ Por. Tamże, s. 275.

⁴⁹ Por. Tamże, s. 297.

⁵⁰ Por. ADWO AK. Kap. J 61. Zob. dodatek źródłowy nr 1.

⁵¹ Por. ADWO AB A 34, s. 190.

⁵² Por. ADWO AK Akta Kap. 17, s. 331—332. „Diplomam seu Bullam magnam usus palli et praeferendae crucis more archiepiscopali idem Celsissimus Princeps in originali pro perpetuis temporalibus utendae huiuscemodi dignitatis successoribus Principibus et Episcopis Warmiensis, ad archivium capitulare fecit deponi, una cum specificatione expensorum futurum in Urbe in ordine ad obtinendam predictam dignitatem...”. Specjalna opłata za paliusz w wysokości 1/12 annat papieskich obowiązywała od czasów papieża Sykstusa IV (1471—1484), który zobligował wszystkich otrzymujących łaski papieskie do składania darów. Por. P. Pierrard. Historia Kościoła katolickiego. Warszawa 1984, s. 183.

opieką i troską, aby mogła być przedmiotem podziwu dla przyszłych pokoleń⁵³. Rzeczywiście zachowała się ona w bardzo dobrym stanie i stanowi jeden z najcenniejszych dokumentów w zbiorach Archiwum Diecezji Warmińskiej.

Bulla informowała o sposobie przyjęcia godności przez wyróżnionego biskupa i korzystania z niej. O paliusz miał prosić papieża pełnomocnik biskupa Grabowskiego, kanonik diecezji gnieźnieńskiej Michał Lipski, natomiast do wręczenia szaty podczas uroczystej ceremonii zostali upoważnieni biskupi: plocki i poznański. W zakończeniu bulli znalazło się przypomnienie, że udzielony przywilej paliusza zobowiązuje odznaczonego biskupa do gorliwego wypełniania swojego urzędu oraz do wierności i posłuszeństwa papieżowi i Stolicy Apostolskiej.

2. Sposób używania i obowiązki związane z paliuszem biskupa Grabowskiego

Sposób używania zarówno paliuszy metropolitalnych, jak i honorowych, przyznawanych biskupom, był niemal identyczny. Zasady korzystania z szaty zostały zawarte w papieskim brewe. Ich przestrzeganie nakazywała późniejsza bulla dla Grabowskiego. Także formuła, którą miał wypowiedzieć biskup przekazujący paliusz Grabowskiemu, przypominała o stwierdzeniach zawartych w brewe, jako jedynych obowiązujących w kwestii korzystania z paliusza⁵⁴.

Grabowski mógł używać paliusza i krzyża metropolitalnego jedynie na terenie diecezji warmińskiej i sambijskiej. Przywilej korzystania z szaty przysługiwał tylko i wyłącznie samemu biskupowi bez prawa scedowania go komuś innemu. Zakaz używania paliusza obowiązywał pod groźbą kary kościelnej⁵⁵. Podobnie jak w przypadku arcybiskupów, biskup Grabowski mógł używać paliusza tylko w uroczystości i święta wskazane przez prawo, tzw. *festa pallii*. Pontyfikał rzymski z 1600 r. zaliczał do nich: Boże Narodzenie, św. Szczepana, św. Jana Apostoła, Nowy Rok, Objawienie Pańskie, Niedzielę Palmową, Wielki Czwartek, Wielką Sobotę, Wielkanoc z dwoma następnymi dniami, Niedzielę Białą, Wniebowstąpienie, Niedzielę Zielonych Świąt, uroczystość Bożego Ciała, św. Jana Chrzciciela, Wszystkich Świętych, uroczystości wszystkich Apostołów i Najświętszej Maryi Panny, konsekrację kościoła, miejscowe uroczystości kościoła metropolitalnego, święcenia kapłańskie i biskupie, konsekracje opatów i zakonnic, rocznicę konse-

⁵³ Zob. ADWO AB A 34, s. 207—208. „Inter veri primariae Archivii nostri authographa reponimus benigne nobis consignatas Bullas [dołączono również kopie, przyp. aut.] pro usu pallii de corpore Sancti Petri sumpti ad plenitudinem pastoralis officii Celsitudini Vestrae Reverendissimae, simul et Ecclesiae huius Warmiensi peculairi beneficentia Sanctissimi Domini Nostri Feliciter moderni pro perpetui datam, qua quidem prerogativa saeculis desiderata, magnanimo vero zelo Celsitudinis Vestrae Reverendissimae procurata, et tandem ad nostrorum coronidem votorum obtenta, quanto iura exemptionis huius Ecclesiae suae firmius elevat, ac multoties impugnata tutiora reddit, tanto solemnius Nos et Capitulum hoc ad perennem gratitudinem, quam incessanter profitebimur, Celsitudini Vestrae Reverendissimae recognoscimus obligatos, et ut Bullarum harum apostolicarum instrumentum ad seram posteritatis transmittatur memoriam, sedulae erit nostrae curae et sollicitudinis; qui Celsitudini Vestrae Reverendissimae in illa statione publica, qua eminenter praeifulget, faustissimos devote precamur successus, ac in profunda veneratione constanter manemus.”

⁵⁴ Por. ADWO AK Dok. Kap. G 24. Zob. dodatek źródłowy nr 2.

⁵⁵ Por. ADWO AK Dok. Kap. J 61. Zob. dodatek źródłowy nr 1.

kracji kościoła metropolitalnego i rocznicę swojej konsekracji⁵⁶. Biskup nie miał prawa używania paliusza w obecności swojego metropolity, nie wkładał go też na synodzie diecezjalnym⁵⁷. Palusz otrzymany przez Grabowskiego był jego osobistą własnością i nie wolno było przekazywać go następcy. Po śmierci biskup miał być pochowany w swoim paliuszu⁵⁸, a kolejny rządca musiał prosić Stolicę Apostolską o nowy. Wszystkie omówione zasady postępowania się paluszem przez biskupa Grabowskiego obowiązywały w niezmienionej formie również jego następców.

3. Przekazanie paliusza biskupowi Grabowskiemu

Biskup Grabowski otrzymał brewe informujące go o nadaniu paliusza i krzyża metropolitalnego, jak wiemy, 19 września 1742 r. Na dzień 8 października został wyznaczony termin uroczystego ingresu nowego rządcy diecezji do katedry fromborskiej. Kapituła, poinformowana o papieskim przywileju, przygotowała na zbliżające się przybycie biskupa srebrny krzyż (*crux argentea*), który został mu wręczony w przeddzień ingresu przez kanoników Ignacego Accoramboniego i Jana Stockenhausena, witających go w Bemowiznie. Grabowski przyjął krzyż i wyraził wdzięczność kapitule⁵⁹. Krzyż ten, odnowiony i bogato ozdobiony srebrem, Grabowski przekazał przed śmiercią w testamencie katedrze fromborskiej z zastrzeżeniem, aby nie był przez nikogo używany⁶⁰.

Uroczystość przekazania paliusza mogła odbyć się jednak dopiero po otrzymaniu z Rzymu stosownej bulli i samej szaty poświęconej przez papieża i wziętej z ciała, czyli grobu św. Piotra. Palusz nadszedł w okresie Wielkiego Postu 1743 r. Grabowski natychmiast dał znać o tym swojemu zaufanemu, kantorowi Mikołajowi Antoniemu Schulzowi, a ten poinformował kapitułę. Na posiedzeniu 5 kwietnia kanonicy ustalili okoliczności w jakich nastąpi wręczenie paliusza, nie znali bowiem jeszcze treści bulli, którą otrzymali dopiero 24 kwietnia. Kapituła udzieliła pełnomocnictwa swojemu prepozytowi, biskupowi pomocniczemu Michałowi Remigiuszowi Łaszewskiemu, upoważniając go do nałożenia paliusza biskupowi Grabowskiemu w imieniu Stolicy Apostolskiej i sądziła, że aktu tego dokona on na Wielkanoc, która w 1743 r. przypadła na dzień 14 kwietnia. W związku z tym wydelegowano do Lidzbarka, gdzie rezydował Grabowski, czteroosobową reprezentację kapituły: kantora Schulza oraz kanoników Jana Lingka, Bonawenturę Heinigka i Andrzeja Gąsiorowskiego⁶¹. Zamierzone przedsięwzięcie nie doszło do skutku, ponieważ bulla papieska zlecała czynność przekazania paliusza biskupowi

⁵⁶ Por. Decretales. j.w., s. 73: A. N o w o w i e j s k i. Palusz. j.w., s. 44.

⁵⁷ Por. B e n e d y k t XIV. De synodo dioeciesana, l. II, 6, n. 1.

⁵⁸ Zob. ADWO AB D 112, s. 31. Biskup Grabowski wspominał w testamencie o tym, że ma być pochowany w paliuszu: „... corpus autem pontificaliter et pallio indutum loculo marmoreo [...] in ecclesia mea cathedrali sepeliri et lapide contegi volo.”

⁵⁹ Zob. ADWO AK Dok. Kap. 17, s. 268.

⁶⁰ Zob. ADWO AB D 112, s. 31—32.

⁶¹ Por. S. E i c h h o r n. j.w., s. 423. Protokół z tego posiedzenia znajdował się w 17 tomie akt kapituły. Niestety strony zawierające go zostały wyrwane.

płockiemu lub poznańskiemu. Kanonicy byli więc na Wielkanoc tylko gośćmi biskupa⁶².

Ostatecznie obrzęd wręczenia paliusza odbył się 7 lipca w należącym do Towarzystwa Jezusowego kościele św. Krzyża na przedmieściu Warszawy. Szczegółowy opis podniosłej uroczystości podał sekretarz biskupa w Aktach Kurii Biskupiej Diecezji Warmińskiej⁶³. Relację z ceremonii zamieścił również *Kurier Polski*, twierdząc błędnie, że Grabowski otrzymał paliusz *na znak szczególnej władzy nad Jezuitami koronnymi*⁶⁴.

Dzień 7 lipca przypadł w 1743 r. na piątą niedzielę po Zesłaniu Ducha Świętego. Grabowski przyjechał do stolicy dwa dni wcześniej z Radomia, gdzie w czerwcu z ramienia króla przewodniczył państwowemu trybunałowi izby skarbowej w sprawie skarg podatkowych⁶⁵. Na uroczystość przybyli: delegowany przez papieża do przekazania paliusza Antoni Sebastian Dembowski, biskup płocki⁶⁶; Marcin Załuski, sufragan płocki, wielki sekretarz królestwa; Gabriel Podoski, audytor nuncjusza apostolskiego w Rzeczpospolitej; Hieronim Salari i Jakub Simonetti, protonotariusze apostolscy; liczni kanonicy kościołów katedralnych gnieźnieńskiego i płockiego; Stanisław Ciołek Poniatowski, kasztelan mazowiecki; Mateusz Grabowski, skarbnik dworu królewskiego oraz ich znakomici goście.

Ceremonia miała miejsce po Mszy św. celebrowanej przez Grabowskiego. Biskup Dembowski, ubrany w komżę, stułę, kapę i mitrę, zajął miejsce przed głównym ołtarzem na faldystorium. Następnie biskup Grabowski odziany w pełny strój pontyfikalny, zdjawszy jednak mitrę i rękawiczki, wyszedł z zakrystii w asyście księży. Klęknął przed biskupem płockim i dotknąwszy obiema rękami księgi Ewangelii, trzymanej przez Dembowskiego, złożył przysięgę wierności w formie przekazanej w bulli. Tekst tego ślubowania, dotyczący zachowania wierności Stolicy Apostolskiej, pokrywał się w całości z rotą przysięgi złożonej przez Grabowskiego w dniu 28 października 1741 r. w związku z przeniesieniem go z biskupiej stolicy włocławskiej na warmińską⁶⁷. Po złożeniu przysięgi przez Grabowskiego biskup Dembowski powstał, wziął paliusz, który, przykryty jedwabiem, złożony był na środku ołtarza i włożył go na ramiona klęczącego przed nim biskupa warmińskiego, wypowiadając przy tym formułę również zawartą w papieskiej bulli⁶⁸. Po akcie dekoracji biskup Grabowski wstał z klęczek w paliuszu i podszedłszy do ołtarza udzielił wszystkim zebranym błogosławieństwa.

⁶² Zob. ADWO AK Ab 34, fol. 128.

⁶³ Zob. ADWO AB A 34, s. 482—484. Jest to odpis protokołu podpisanego przez protonotariusza apostolskiego Jakuba Simonettiego, który złożono w archiwum kapituły.

⁶⁴ *Kurier Polski* 343 (1743).

⁶⁵ Zob. ADWO AB A 34, s. 482.

⁶⁶ Biskup Dembowski (1682—1759) był dawnym przyjacielem biskupa Grabowskiego. Podczas pobytu w Rzymie w 1736 r. późniejszy biskup warmiński pośredniczył w staraniach o papieską prekonizację Dembowskiego na urząd biskupa płockiego. Zob. J. K o c e n i a k. Antoni Sebastian Dembowski, biskup włocławski i pomorski. Warszawa 1953, s. 61—62.

⁶⁷ Zob. ADWO AK Dok. Kap. G 22. Forma iuramenti Adami Stanislai Grabowski Episcopi Warmiensis. Por. ADWO AB A 34, s. 483—484; AK Dok. Kap. G 24. Zob. dodatek źródłowy nr 2.

⁶⁸ Zob. Tamże.

Do diecezji Grabowski powrócił dopiero 3 września, po kilkutygodniowym pobycie w Dreźnie, dokąd udał się prawdopodobnie w celu zdania królowi relacji z przebiegu posiedzenia trybunału w Radomiu⁶⁹. W święto Narodzenia Najświętszej Maryi Panny odprawił w katedrze fromborskiej mszę pontyfikalną w asyście kantora Schulza oraz kanoników: Lingka, Józefa Klaudiusza Huguenina i Jana Franciszka Fahla. Podczas tej uroczystej celebry po raz pierwszy w swoim biskupstwie włożył na szaty pontyfikalne paliusz⁷⁰.

III. DZIEJE PRZYWILEJU PALIUSZA BISKUPÓW WARMIŃSKICH W LATACH 1766—1978

1. Przywilej paliusza biskupów warmińskich do 1945 r.

Biskup Grabowski, zmarły 15 grudnia 1766 r., był ostatnim rządcą dominium warmińskiego, który pozostawił je w granicach Rzeczypospolitej. W wyniku rozbiorów ziem polskich całe terytorium diecezji warmińskiej znalazło się w obrębie państwa pruskiego, a od 1871 r. w granicach Rzeszy. Okres władzy niemieckiej na tym terenie trwał do zakończenia II wojny światowej. Królowie pruscy, a później władcy Niemiec, rościli sobie prawo do całkowitego podporządkowania Kościoła władzy świeckiej oraz starali się odciąć Warmię od wszelkich wpływów z zewnątrz, w tym ograniczyć jej związki ze Stolicą Apostolską⁷¹. Przywilej paliusza wprowadził tę łączność podkreślał, z drugiej strony jednak świadczył o odrębności Warmii od Rzeczypospolitej oraz o niezależności diecezji od polskiej hierarchii kościelnej, co stanowiło dla zaborcy szczęśliwą okoliczność. Ponadto sam paliusz był szatą o charakterze liturgicznym, a nie prawnopolitycznym. Stąd kolejni rządcy Warmii otrzymywali paliusze bez żadnych utrudnień, nawet zaangażowany w spór z Bismarckiem biskup Kremenetz.

W omawianym okresie Warmią rządziło 9 biskupów: 1 Polak i 8 Niemców. Wszyscy posiadali prawo korzystania z paliusza po złożeniu formalnej prośby w Stolicy Apostolskiej zgodnie z brewe z dnia 21 kwietnia 1742 r. W przypadku biskupa Ignacego Krasickiego (1766—1795) mamy pewność jedynie co do używania przez niego krzyża metropolitalnego. Na posiedzeniu kapituły w dniu 23 listopada 1767 r. kanonicy podjęli decyzję o przekazaniu biskupowi srebrnego krzyża i pastorału⁷². Podczas uroczystego ingresu nowego arcybiskupa do katedry fromborskiej 24 grudnia archiprezbiter z Lidzbarka niósł krzyż arcybiskupi przed biskupem⁷³. Ponieważ prawo używania tego krzyża było przyznawane zawsze w łączności z paliuszem wnioskujemy, że Krasicki posiadał także paliusz i nosił go. Nie zachowały się również żadne świadectwa dotyczące przywileju paliusza obu biskupów von Hohenzollern: Karola (1795—1803) i Józefa (1808—1836), należy

⁶⁹ Zob. ADWO AB A 34, s. 491.

⁷⁰ Zob. Tamże, s. 492.

⁷¹ Por. A. Rogalski, j.w., s. 243—261.

⁷² Zob. ADWO AK Akta Kap. 19, s. 491.

⁷³ Zob. Tamże, s. 499.

jednak przypuszczać, że nie wzgardzili oni papieskim odznaczeniem. Wszyscy następnicy rządy Warmii posiadają już dokumentację umożliwiającą w miarę szczegółowe odtworzenie okoliczności przyznawania im przywileju.

Biskup Andrzej Stanisław von Hatten (1837—1841) otrzymał paliusz na mocy bulli wydanej przez papieża Grzegorza XVI w dniu 2 października 1837 r., w 5 miesięcy po wyborze na biskupstwo warmińskie, który miał miejsce 26 kwietnia⁷⁴. Sposób załatwiania rzymskich formalności przez biskupa różnił się nieco od tego jaki znamy z czasów Grabowskiego. O paliusz dla Hattena prosił papieża adwokat Kongregacji Konsystorialnej Cesare Lippi, który nie musiał mieć upoważnienia ze strony biskupa, jak niegdyś Michał Lipski. Natomiast pełnomocnik Hattena, augustianin Karol Ambrosius, został zobowiązany jedynie do odebrania paliusza oraz zarządzeń papieskich dotyczących jego wręczenia. Ta forma zwracania się o paliusz przez pracownika Kurii Rzymskiej, a odbierania go przez wysłannika biskupa była stosowana w przypadku wszystkich biskupów warmińskich omawianego okresu.

Papież Grzegorz XVI nie wyznaczył konkretnych osób do wręczenia paliusza biskupowi von Hatten. Upoważniał do tego jakiegokolwiek katolickiego biskupa, wybranego zgodnie z życzeniem Hattena, byleby tylko pozostawał w jedności ze Stolicą Apostolską i cieszył się jej przychylnością. Przebieg uroczystości przekazania paliusza Hattenowi nie jest znany. Formuła przysięgi, jaką miał złożyć biskup von Hatten, była niemal identyczna z tą, którą składał Grabowski. Jedynie w zakończeniu zawierała dodatkowo tekst: *...jestem pewny, że w słowach tej przysięgi wierności nie zawiera się nic, co mogłoby wyraźnie sprzeciwiać się Najjaśniejszemu Królowi Prus i jego następcom*⁷⁵. Chodziło o lojalność biskupa warmińskiego wobec władcy Prus, do jakiej zobowiązywała bulla papieża Piusa VII *De salute animarum* z 16 lipca 1821 r.⁷⁶

W dniu 27 stycznia 1842 r. papież Grzegorz XVI wydał bullę nadającą przywilej kolejnemu biskupowi warmińskiemu Józefowi Ambrożemu Geritzowi (1841—1867), wybranemu na rządcę diecezji 21 czerwca 1841 r.⁷⁷. Do złożenia prośby o paliusz w Rzymie został zobowiązany adwokat auli konsystorialnej Filip Baffi, natomiast o odbiór szaty proszono ponownie Karola Ambrosiusa de Augustinis. Uroczystego wręczenia paliusza Geritzowi miał dokonać biskup chełmiński.

Biskup Geritz podpisał pełnomocnictwo dla Karola Ambrosiusa 16 marca 1842 r.⁷⁸. Wysłannik spełnił swoją rzymską misję w kwietniu. Gdy powrócił z paliuszem na Warmię, Teodor von Schön, szef nadprezydium do spraw polityki kościelnej w rządzie berlińskim, powiadomił o tym biskupa Geritza listem z 30 kwietnia i wezwał go do Królewca w celu odebrania paliusza, dokumentów papieskich zatwierdzających jego wybór na biskupa oraz złożenia przysięgi wierności królowi pruskiemu⁷⁹. Geritz udał się do Królewca 9 maja w towarzystwie

⁷⁴ Zob. ADWO AK I B 20/II, k. 57—58. Jest to odpis bulli sporządzony przez notariusza apostolskiego 4 października.

⁷⁵ Tamże, k. 58.

⁷⁶ Por. A. Rogalski, j.w., s. 267.

⁷⁷ Zob. ADWO AB IV G 6. Zachował się oryginał bulli, błędnie datowany na 1841 r.

⁷⁸ Zob. ADWO J B 20, k. 3—4v.

⁷⁹ Zob. Tamże, k. 6—7.

administratora biskupstwa, księdza doktora Antoniego Frenzla. We wtorek 13 maja odebrał od Schöna pisma papieskie i paliusz⁸⁰.

W czasie pobytu w Królewcu Geritz zredagował list do biskupa chełmińskiego Anastazego Sedlaga⁸¹ z prośbą o dokonanie przy udziale biskupa pomocniczego von Kutowskiego dekoracji rządu Warmii paliuszem⁸². Obrzęd ten odbył się w pierwszą niedzielę po Zesłaniu Ducha Świętego, w uroczystość Trójcy Świętej, 22 maja w katedrze w Pelplinie⁸³.

Zachowana korespondencja między biskupem Geritzem i komisarzem Schönem po raz pierwszy wspomina o wydatkach pieniężnych, związanych z otrzymaniem paliusza. Biskup warmiński otrzymał z Rzymu za pośrednictwem Schöna rachunek wysokości 1184 skudów i 12,5 bajoków⁸⁴. Ostatecznie suma ta uległa jeszcze podwyższeniu do 1750 skudów i 10 bajoków⁸⁵. Geritz musiał ponadto wypłacić dowolną sumę pieniędzy pełnomocnikowi Karolowi Ambrosiusowi za załatwienie rzymskich formalności. Ustalił ją na 50 skudów⁸⁶. Rząd berliński za pośrednictwem w sprawie paliusza zażądał 254 fryderyków w złocie⁸⁷. Opłaty te musiały wydatnie uszczuplić kasę biskupa warmińskiego, który otrzymywał roczną pensję państwową w wysokości 8000 fryderyków⁸⁸.

Następca Geritza, biskup warmiński Filip Kremenz (1867—1886), otrzymał bullę w sprawie paliusza od papieża Piusa IX. Nastąpiło to, podobnie jak w przypadku Hattena, w 5 miesięcy po wyborze na urząd biskupa, co miało miejsce 22 października 1867 r. Bulla datowana 16 marca 1868 r.⁸⁹, wyznaczała do proszenia o paliusz w imieniu biskupa adwokata auli konsystorialnej Jana Baptyste Boniniego, natomiast szata oraz dyrektywy protokolarne związane z jej wręczeniem Kremenzowi miały być przekazane biskupowi za pośrednictwem jego wysłannika Michała Gassnera. Papież pozostawiał wolność w wyborze biskupa mającego wręczyć paliusz Kremenzowi. Nie wiadomo, kiedy miała miejsce uroczystość nałożenia paliusza i kto został powołany do dokonania dekoracji biskupa.

Jedynie herb poświadcza posiadanie paliusza przez kolejnego biskupa warmińskiego Andrzeja Thiela (1886—1908)⁹⁰. Heraldycznie prawą stronę tarczy wypełnia herb warmiński, lewą — krzyż św. Andrzeja, patrona biskupa Thiela; u dołu zwisa paliusz.

⁸⁰ Zob. Tamże, k. 8.

⁸¹ Biskup Sedlag (1787—1856) przyjaźnił się z Geritzem, ale w przeciwieństwie do niego był wrogiem polskości i pozostawał na usługach rządu berlińskiego, za co otrzymał nawet z Rzymu nagane. Zob. H. D y l a g. Duchowieństwo katolickie wobec sprawy narodowej (1764—1864). Lublin 1983, s. 106, 111, 114.

⁸² Zob. ADWO AB J B 20, k. 19—20v.

⁸³ Zob. Tamże, k. 21. List biskupa Sedlaga do biskupa Geritza z 17 maja 1842 r.

⁸⁴ Zob. Tamże, k. 6v.

⁸⁵ Zob. Tamże, k. 14.

⁸⁶ Zob. Tamże, k. 9v.

⁸⁷ Zob. Tamże, k. 15.

⁸⁸ Zob. Tamże, k. 7.

⁸⁹ Zob. ADWO AK I B 20/II, k. 72—73. Jest to odpis notarialny bulli z 31 marca. Został błędnie wpisany rok wydania dokumentu — 1867. Sprostowanie mieści się w tym samym poszycie na karcie 75.

⁹⁰ Por. E. B r a c h v o g e l. Die Bildnisse der ermländischen Bischöfe. ZGAE 20 (1919), s. 594.

W przypadku biskupa Augustyna Bludaua (1908—1930) zachował się tylko opis uroczystości wręczenia paliusza w dniu 20 czerwca 1909 r. w katedrze fromborskiej po Mszy św., podczas której odbyła się konsekracja biskupia nowego rządcy Warmii⁹¹. Głównym konsekratorem był biskup Alojzy Schafer, wikariusz apostolski księstwa Saksonii; on także nałożył Bludauowi paliusz. Asystowali mu przy tych czynnościach: biskup chełmiński Augustyn Rosentreter i warmiński biskup pomocniczy Edward Herrmann.

Pod koniec rządów biskupa Bludaua nastąpiła zasadnicza zmiana w statusie administracyjno-prawnym diecezji warmińskiej. Na mocy konkordatu pruskiego z czerwca 1929 r. egzempcyjna dotychczas diecezja wrocławska została podniesiona do rangi metropolii, a Warmia utraciła przywilej egzempcji i stała się wraz z biskupstwem berlińskim i prałaturą pilską sufraganią nowo powstałego arcybiskupstwa. Zostały także anulowane przepisy wyborcze bulli *De salute animarum* i odtąd nie mógł być wybrany biskupem kandydat nie cieszący się przychylnością Stolicy Apostolskiej⁹². Diecezja straciła szanse na uzyskanie tytułu metropolii. Przywilej paliusza pozostał wszakże nienaruszony. Był już tylko odznaczeniem przypominającym chlubną przeszłość diecezji warmińskiej, bezpośrednio podlegającej Stolicy Apostolskiej.

Prawdopodobnie likwidacja egzempcji stała się powodem dłuższego niż zwykle oczekiwania na paliusz ostatniego niemieckiego rządcy Warmii, Maksymiliana Kallera (1930—1945). Biskup Kaller otrzymał paliusz z nadania papieża Piusa XI dopiero w 1933 r., a więc w trzy lata po wyborze przez kapitułę i papieskim zatwierdzeniu go na urządzie⁹³. W dniu 16 marca podczas tajnego konsystorza adwokat auli konsystorialnej prosił o paliusz dla Kallera. Przekazanie paliusza wysłannikowi biskupa Alojzemu Hudalowi przez kardynała protodiakona Kamila Laurentiego miało miejsce 18 marca w prywatnej kaplicy kardynała. Asystował przy tej czynności audytor Roty Rzymskiej i subdiakon apostolski, ks. Stanisław Janasik.

Jak wynika z przedstawionych faktów, w przypadku paliuszy honorowych nie było ustalonego terminu, w jakim, po objęciu urzędu przez biskupa, któremu przysługiwało odznaczenie, należało je odebrać w Rzymie. Rządcy Warmii otrzymywali bulle w sprawie paliusza najczęściej wraz z bullami prekonizacyjnymi, w 5—6 miesięcy po wyborze przez kapitułę. Ustalenie terminu i miejsca wręczenia paliusza pozostawiono w gestii odznaczonego biskupa. Aktu dekoracji dokonywali biskupi chełmińscy, jako rządcy sąsiedniej diecezji.

2. Paliusz biskupa warmińskiego Józefa Drzazgi (1972—1978)

Po zakończeniu II wojny światowej administracja Kościoła katolickiego na Warmii, podobnie jak na pozostałym obszarze ziem zachodnich i północnych,

⁹¹ Zob. Die Weihe unseres hochw. Herrn Bischofs Dr Augustinus Bludau. *Ermlandische Zeitung* 139 (1909).

⁹² Por. A. Rogalski, j.w., s. 353.

⁹³ Zob. ADWO AB IV K 9. W teście z aktami personalnymi biskupa znajduje się drukowany dokument papieski potwierdzający nadanie paliusza Kallerowi.

znajdowała się w stanie tymczasowości. Rządcy diecezji warmińskiej do 1972 r. nie posiadali tytułu biskupa diecezjalnego. Stabilizację wprowadziły dopiero decyzje Stolicy Apostolskiej z 28 czerwca 1972 r., normujące życie Kościoła na Ziemiach Odzyskanych, a wydane po zawarciu układu pokojowego między RFN i Polską w dniu 7 grudnia 1970 r., uznającego granicę na Odrze i Nysie za ostateczną. Pierwszym biskupem warmińskim okresu powojennego posiadającym pełne prawa ordynariusza diecezji został ks. dr Józef Drzazga, wybrany już 7 sierpnia 1965 r. przez Warmińską Kapitułę Katedralną na urząd wikariusza kapitulnego, a następnie 25 maja 1967 r. mianowany przez papieską Kongregację Konsystoralną administratorem apostolskim na terytorium miasta Olsztyna z wszelkimi uprawnieniami biskupa rezydencjalnego⁹⁴.

Stolica Apostolska, przywracając rządcom Warmii pełnię jurysdykcji biskupiej na terenie całej diecezji, pozostawiła w mocy także dawny przywilej paliusza, mimo, że diecezja została włączona do metropolii warszawskiej. Nie znamy żadnych wcześniejszych starań biskupa Drzazgi w Rzymie, możemy co najwyżej domyślać się, że zostały one podjęte za pośrednictwem pracownika Kurii Rzymskiej, kapłana diecezji warmińskiej, ks. prałata Józefa Kowalczyka. Wprawdzie rada kapłańska już po otrzymaniu paliusza przez biskupa Drzazgę wysłała do kardynała Stefana Wyszyńskiego telegram z podziękowaniem *za wszelkie starania, jakie w ciągu swej działalności prymasowskiej podejmował w Stolicy Apostolskiej na rzecz stabilizacji kościelnej w diecezji warmińskiej*⁹⁵, nie należy jednak sądzić, że prymas Polski interweniował u papieża Pawła VI w nie najważniejszej przecież sprawie warmińskiego paliusza, który zresztą podkreślał odrębność Warmii od innych diecezji polskich. Oficjalne dokumenty wskazują, że inicjatywa należała do Stolicy Apostolskiej.

W dniu 9 lutego 1973 r. biskup Józef Drzazga otrzymał od Sekretarza Stanu, kardynała Jeana Villot, telegram następującej treści: *Komunikuje Święta Kongregacja Biskupów, aby na konsystorzu piątego przyszłego miesiąca Wasza Ekscelencja zechciał poprosić o palusz osobiście lub przez delegata. W tym wypadku podać nazwisko prałata lub zlecić sprawę tejże Świętej Kongregacji*⁹⁶. Biskup Drzazga niezwłocznie wysłał pisma dziękczynne do Rzymu. W telegramie do kardynała Villot pisał, że z wdzięcznością przyjmował informację o papieskiej decyzji przyznania mu na najbliższym konsystorzu odznaczenia paliusza i obiecywał osobiście przybyć do Rzymu⁹⁷. Do papieża Pawła VI skierował obszerny list, datowany 14 lutego 1973 r., z wyrazami wdzięczności za prawo proszenia o palusz. Z przesadą nazywał w nim przywrócenie paliusza wielką chwilą nie tylko dla diecezji warmińskiej, ale także dla całego Kościoła polskiego i widział w tym fakcie dopełnienie papieskich decyzji z 28 czerwca 1972 r. List miał formę krótkiej relacji ze stanu diecezji, w której biskup przypominał racje otrzymania przywileju w 1742 r., przedstawiał aktualny stan Kościoła warmińskiego i zapewniał o dalszej jego wierności Stolicy Apostolskiej⁹⁸.

⁹⁴ Zob. R. M a r e k, Kościół rzymsko-katolicki wobec ziem zachodnich i północnych. Warszawa 1976, s. 292—293.

⁹⁵ WWD 28 (1973), s. 179.

⁹⁶ Tamże, s. 175.

⁹⁷ Por. Tamże, s. 178.

⁹⁸ Por. Tamże, s. 176.

Uroczystości związane z przyznaniem paliusza odbyły się w dniach 5 i 6 marca 1973 r. na Watykanie. Biskup Drzazga, jako pierwszy spośród rządców diecezji, którym przysługiwał przywilej paliusza, udał się po odznaczenie do Rzymu osobiście. W poniedziałek 5 marca, podczas tajnego konsystorza, papież Paweł VI ogłosił nazwiska 30 nowych kardynałów, a następnie do auli konsystorialnej zostali wprowadzeni arcybiskupi i biskupi, mający otrzymać paliusz, wśród nich i biskup warmiński. Do Ojca św., siedzącego na tronie w otoczeniu 54 kardynałów, zanesiono prośby o paliusz najpierw dla nowych arcybiskupów metropolitów, a następnie dla uprzywilejowanych stolic biskupich. W imieniu wyróżnionych biskupów zwrócił się do papieża jeden z adwokatów konsystorialnych, podobnie jak w przypadku poprzednich biskupów warmińskich. Następnego dnia, we wtorek 6 marca, odbyła się uroczysta Msza św. koncelebrowana w kaplicy św. Matyldy na Watykanie. Po liturgii Słowa wszyscy nowi metropolici i wyróżnieni biskupi złożyli przysięgę wierności i posłuszeństwa Stolicy Piotrowej i przyjęli paliusze z rąk kardynała Pericle Felici⁹⁹. Odznaczeni otrzymali wraz z paliuszem dokument zaświadcający o jego nadaniu i upoważniający do używania szaty, podpisany przez Vergiliusa Noe, mistrza ceremonii papieskich i ks. infułata Bolestawa Filipiaka, dziekana Roty Rzymskiej¹⁰⁰.

W dniu 12 kwietnia biskup Drzazga wystąpił list do kardynała Pericle Felici, w którym dziękował za uroczyste przekazanie szaty i wygłoszenie podczas Mszy św. homilii poświęconej symbolice paliusza¹⁰¹. Duchowieństwo diecezji warmińskiej również wyraziło swoją wdzięczność wysyłając do papieża 2 kwietnia list dziękczynny, podpisany przez biskupów pomocniczych Juliana Wojtkowskiego i Jana Obłąka, 80 księży — przedstawicieli pracowników Kurii Biskupiej, Rady Kapłańskiej i Duszpasterskiej, księży wykładowców Warmińskiego Seminarium Duchownego z rektorem na czele, księży dziekanów, kanoników, proboszczów i wikariuszy oraz 61 alumnów WSD „Hosianum”¹⁰². Papież — jak pisał w odpowiedzi na podziękowanie kardynał Villot — wyrażał radość, że wznowienie przywileju paliusza odczytano w diecezji jako wydarzenie mające znaczenie dla *utrwalenia i umocnienia węzłów jedności i zrozumienia* między Warmią a Stolicą Apostolską i zachęcał duchownych warmińskich, aby paliusz pojmowali jako *znak obecności samego Wikariusza Chrystusowego* oraz by *wzrastali w najlepszych uczuciach kapłańskiej wierności i oddania*¹⁰³.

Biskup Drzazga wielokrotnie jeszcze podczas różnych wystąpień wspominał o wznowieniu przywileju paliusza jako wyjątkowym wydarzeniu w życiu diecezji. W dwa dni po otrzymaniu szaty, 8 marca, wystąpił w radiu watykańskim z przemówieniem, w którym zrelacjonował przebieg uroczystości wręczenia paliusza, przedstawił krótką historię szaty i okoliczności przyznawania jej swoim poprzednikom. W sposób mało krytyczny stwierdził, że przywilej ten *urasta do rangi symbolu i syntezy dziejów diecezji warmińskiej, nacechowanych wiernością*

⁹⁹ Por. J. U s i ą d e k. Paliusz biskupów warmińskich. j.w., s. 76—78.

¹⁰⁰ Por. WWD 28 (1973), s. 174.

¹⁰¹ Por. Tamże, s. 177—178.

¹⁰² Por. Tamże, s. 176—177.

¹⁰³ Tamże, s. 270.

dla Stolicy Apostolskiej i jest także światłem przewodnim na przyszłość, wytyczającym Kościołowi warmińskiemu zasadniczy kierunek jedności z Ojcem św., a przez niego z Chrystusem. Zwrócił też uwagę na fakt, iż paliusz przypadł mu w udziale w ważkim okresie przygotowań do centralnych uroczystości kopernikowskich, planowanych na 17 czerwca we Fromborku. Stwierdził wreszcie, że przywilej został przyznany diecezji jako stały przywilej¹⁰⁴. Te same myśli zawarł biskup Drzazga w liście pasterskim do duchowieństwa i wiernych diecezji warmińskiej z dnia 24 kwietnia, który został odczytany we wszystkich kościołach diecezji podczas Mszy św. w niedzielę 27 maja¹⁰⁵. Na spotkaniu z duchowieństwem 20 grudnia biskup podsumował mijający rok 1973 i zaliczył nadanie paliusza do *miłych i doniosłych wydarzeń*¹⁰⁶.

Okazją do złożenia specjalnego podziękowania papieżowi za przywrócenie paliusza diecezji warmińskiej stała się wizyta *ad limina* biskupa Drzazgi w Rzymie w listopadzie 1973 r. Było to pierwsze nawiedzenie progów apostolskich przez polskiego biskupa Warmii od czasów Ignacego Krasickiego i pierwsza wizyta warmińskiego biskupa rezydencjalnego od czasów Maksymiliana Kallera. Kulminacyjnym punktem pobytu w Stolicy Apostolskiej było spotkanie z papieżem Pawłem VI na prywatnej audiencji 23 listopada, podczas której biskup ordynariusz złożył hołd Ojcu św. i podziękował za nominację na urząd biskupa warmińskiego i za przywilej paliusza¹⁰⁷. Biskup Drzazga mówił o tym podczas kazania wygłoszonego w katedrze olsztyńskiej 16 grudnia. Określił wówczas nadanie przywileju mianem *wielkiej łaski Ojca św.*¹⁰⁸.

Wszystkie wspomniane wypowiedzi są świadectwem przypisywania przez biskupa Drzazgę zbyt wielkiego znaczenia przywilejowi paliusza. Przebija przez nie duma i duch triumfalizmu. Żaden z poprzedników Drzazgi, nawet biskup Grabowski, nie przyjął paliusza z tak wielką satysfakcją; żaden nie mówił o nim tak wiele i w tak szerokim kontekście. Nie ulega wątpliwości, że biskup Drzazga przeceniał rolę paliusza, który był w tym czasie już tylko symbolem przeszłości, gdyż raczej, jakie zaważyły na jego nadaniu w 1743 r., od dawna przestały istnieć. Wiele osób z otoczenia biskupa Drzazgi, zwłaszcza biskup pomocniczy Jan Obłąk, zdawało sobie sprawę z historycznego tylko znaczenia paliusza warmińskiego i kwitowało dowcipami jego stwierdzenia o paliuszu jako ozdobie całej diecezji.

Biskup Drzazga podkreślał w swoich przemówieniach, że Stolica Apostolska traktuje przywilej paliusza biskupów warmińskich jako godność stałą¹⁰⁹. Jednakże 11 marca 1978 r., na krótko przed śmiercią biskupa ukazało się motu proprio Pawła VI likwidujące paliusze honorowe biskupów w celu podkreślenia, że paliusz jest znakiem władzy metropolity¹¹⁰. Jedynie biskupom, którzy dotąd posiadali prawo używania szaty, pozostawiono możliwość używania jej nadal, dopóki będą pasterzami Kościołów wówczas im podlegających. Był to jeszcze jeden dowód na

¹⁰⁴ Por. Tamże, s. 182—183.

¹⁰⁵ Zob. Tamże, s. 183—184.

¹⁰⁶ Tamże, s. 229.

¹⁰⁷ Zob. WWD 29 (1974), s. 63.

¹⁰⁸ Tamże, s. 66—68.

¹⁰⁹ Zob. WWD 28 (1973), s. 182—184.

¹¹⁰ Por. przypis 9.

to, że paliusz honorowy biskupów stał się tylko ozdobą, nie mającą żadnego uzasadnienia prawnego. W tej sytuacji Józef Drzazga stał się automatycznie ostatnim biskupem diecezji warmińskiej cieszącym się honorowym przywilejem paliusza.

ZAKOŃCZENIE

Prześledzenie, na podstawie skromnych źródeł, genezy i dziejów jedyne go na terenie Polski przywileju paliusza biskupiego nie było zadaniem łatwym. W niektórych momentach trzeba było poprzestać na ogólnych stwierdzeniach lub przypuszczeniach, tym bardziej, że nie można odwołać się do analogicznych dokumentów i wydarzeń z innych diecezji.

Znamienna lakoniczność źródeł wskazuje, iż nie należy przeceniać znaczenia tego przywileju. Można wręcz stwierdzić, że nie odegrał on sam w sobie większej roli. Zaspokajał ambicje biskupów i kapituły, ale nie niósł ze sobą żadnych konkretnych korzyści w postaci np. większej troski papieży o dominium warmińskie, zwiększenia kontaktów diecezji z Rzymem czy zwolnienia z obowiązku podporządkowania Warmii uchwałom synodów metropolii gnieźnieńskiej. O ile do końca XIX w. przywilej łączył się z egzempcją diecezji i mógł pomóc w obronie przed roszczeniami rządu pruskiego do podporządkowania sobie Kościoła na Warmii, czemu zresztą nie zapobieżono, o tyle w naszym stuleciu, po likwidacji egzempcji, stał się odznaczeniem mającym wyłącznie charakter symbolicznej ozdoby stroju biskupiego, mało zrozumiałej i nic praktycznie nie znaczącej.

Z drugiej strony nie można jednak lekceważyć przywileju paliusza. W diecezji warmińskiej przywiązywano do niego dużą wagę i poczytywano go za szczególne wyróżnienie ze strony Stolicy Apostolskiej. Wyłączność prawa korzystania z paliusza honorowego w Kościele polskim, jaką cieszyła się Warmia, świadczy o tym, że przywileju nie udzielano często i bez wyraźnego powodu. Paliusz podkreślał na zewnątrz egzempcyjny status Kościoła warmińskiego. Był świadectwem ortodoksyjności tutejszego katolicyzmu. Podkreślał zasługi rządców dominium warmińskiego.

Obecnie, w czasach zmierzających do usunięcia z Kościoła nadmiernego zewnętrznego przepychu i niezrozumiałej symboliki, honorowy przywilej paliusza mógłby zostać odczytany jako budzący uśmiech relikw minionej epoki, wcześniej jednak stanowił czytelny symbol łączności z papieżem i zasług diecezji, której przysługiwał.

DODATEK ŹRÓDŁOWY

1. Indultum Pontificium in originali super usu pallii et praeferendae crucis facultate, favore Celsissimi Principis Episcopi Grabowii eiusque successorum emanat.

Rzym 21.IV.1742

ADWO AK dok. Kap. J 61. Oryg. napisany kaligraficznie na arkuszu białego papieru o wymiarach 48×38,5 cm. W lewym górnym rogu pieczęć, jej rysunek nie jest jednak czytelny. Druk. we fragmentach w: *Decretales Summorum Pontificium pro Regno Poloniae et Constitutiones synodorum provincialium et dioecesanarum regni eiusdem ad summam collectae, Posnaniae 1869, s. 72—73.*

Benedictus PP. XIV.

Ad perpetuam rei memoriam Romana Ecclesia, omnium Ecclesiarum mater et magistra, a caelesti Sponso, pastorum Principe, Iesu Christo, cuius vices plane immerentes Nos in terris gerimus, supremum auctoritatis dignitatisque principatum supra universum terrarum orbem sibi uni attributum ita cum aliarum Ecclesiarum pastoribus participavit, ut modo uni modo alteri pro meritis ac locorum, temporum personarumque conditionibus et auctoritatis et dignitatis decora atque officia opportune ad divini honoris gloriam augendam, populorum necessitatibus providendum et catholica fidei maiestatem veritatemque constantissime in omnium animis confirmandam distribuerit.

Inter tot autem praecipua, quae antistitibus interdum conferri solebant, insignia duo numerantur et gestandi pallii et prae se ferendi sanctissimae crucis signi honor. Et pallium quidem, quod ex lana contextum ovis illius, quam Dominus aberrantem quaesivit inventamque humeris suis substulit, pellem significat, ut episcopus, qui Christi typum gerit, ipsius munere fungatur atque etiam ipso habitu illud omnibus ostendat se boni ac magni illius Pastoris imitorem esse, qui gregis infirmitates sibi ferendas proposuit, nisi exigentibus causarum meritis iuxta priscam consuetudinem et fortiter postulantibus non dabatur. Crucis vero praeferendae mos a Romanis Pontificibus praedecessoribus nostris, quibus supremam super omnes ecclesiasticorum virorum ordines iurisdictionem ac potestatem habentibus crux praeferebatur, primum ad eorundem legatos, deinde ad alios antistites deductus est, ut considerantes diligenter, quod in cruce Domini Nostri Iesu Christi eos oporteat gloriari, crucis mortificationem iugiter in suis corporibus debeant pro divini nominis amore portare.

Haec secum recolens Venerabilis Frater Adamus Stanislaus, Warmiensus et Sambiensis Episcopus, ac reputans non leve populis suae pastorali cura commissis, qui undique ab haereticis circumdantur, futurum incitamentum, si ipsum modernum, et pro tempore existentem Warmiae et Sambiae Episcopum aut in solemnitatibus iuxta canonicas praescriptiones cum pallio celebrantem, aut cum sanctissimae crucis signo ante eundem delato iter agentem aspicerent, ut et maiorem sacris mysteriis venerationem deferant, et episcopali dignitati maiorem exhibeant reverentiam. Ea propter Nobis humiliter supplicari fecit, ut in praemissis opportune providere, et ut infra indulgere, de benignitate apostolica dignemur.

Nos igitur eundem Adamum Stanislaum Episcopum specialibus favoribus et gratiis prosequi volentes, et a quibusvis excommunicationis, suspensionis et interdicti aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis a iure, vel ab homine quavis occasione vel causa lavis, si quibus quomodolibet innodatus existit, ad effectum praesentium tantum consequens harum serie absolventes et absolutum fore censentes, supplicationibus eius aliorumque de hac Apostolica Sede bene mereri pergentium nomine Nobis super hoc humiliter porrectis inclinati, et attentis praemissis, ac praesertim, quod Warmiensus et Sambiensis Episcopus

S.R. Imperii Princeps sit et Warmiensis et Sambiensis Ecclesiae invicem perpetuo canonice unitae Sedi Apostolicae praedictae immediate subiectae existant, ipsi Adamo Stanislao moderno ac pro tempore existenti Episcopo Warmiensi et Sambiensi usum pallii in sollemnitatibus per sacros canones praescriptis celebrandis, et crucis ante se praeferendae per Warmiensem et Sambiensem civitates et dioeceses dumtaxat, et non alibi omnino, sive in alienis dioecesibus, sive in Regni et S.R. Imperii praefati comitiis, sive in quibuscumque aliis locis Episcopo praefato non subiectis, nec etiam in civitatibus et dioecesibus Warmiensi et Sambiensi, praesentibus, vel quolibet dilecto filio nostro S.R.E. Cardinali, vel quolibet Nostro, et eiusdem sedis ordinario, vel extraordinario legato aut nuntio; sub gratiae et concessionis huiusmodi nullitate aliisque ad Nostrum et Sedis praefatae arbitrium, moderandis et infligendis poenis et dummodo quoad pallium tam dictus Adamus Stanislaus Episcopus, quam toties ipsum, et episcopum huiusmodi pro tempore existentem viam universae carnis ingredi contigerit, ipse Adamus Stanislaus et toties novus episcopus illud ab eadem Apostolica Sede servatis de iure vel consuetudine servandis, postulaverit, et de corpore Sancti Petri Apostolorum Principis sumptum a Romano pro tempore existenti Pontifice iuxta praescriptas sanctiones acceperit, et omnia, quae cum archiepiscopis pallia traduntur, servari solita sunt omnino serventur, auctoritate apostolica tenore praesentium concedimus et indulgemus.

Decernentes easdem praesentes litteras semper firmas validas et efficaces existere et fore, suosque plenarios, et integros effectus sortiri et obtinere, ac illis ad quos spectat et pro tempore quodcumque spectabit plenissime suffragari, sic que in praemissis per quoscumque Indices Ordinarios et Delegatos, etiam Causarum Palatii Apostolici Auditores ac S.R.E. praedictae Cardinales, etiam de latere legatos et Sedis praedictae nuntios sublata eis et eorum cuilibet quavis aliter iudicandi interpretandi facultate, et auctoritate iudicari, et definiri debere, ac invitum et inane, si secus super his a quocumque quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attentari.

Non obstantibus quatenus opus sit nostris et cancellariae apostolicae regulis, necnon apostolicis, ac in universalibus provincialibusque et synodalibus conciliis editis generalibus vel specialibus constitutionibus et ordinationibus aliisque quibusvis etiam iuramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia reboratis statutis, et consuetudinibus, privilegiis quoque indultis, et litteris apostolicis in contrarium praemissorum quomodolibet concessis, confirmatis et innovatis.

Quibus omnibus et singulis illorum praesentibus pro plene et sufficienter expressis, ac de verbo ad verbum insertis habentes, illis alias in suo robore permansuri ad praemissorum effectum hac vice dumtaxat specialiter et expresse derogamus caeterisque contrariis quibuscumque.

Datum Romae apud Sanctam Mariam Maiorem sub Annulo Piscatoris die XXI Aprilis MDCCXLII Pontificatus Nostri anno secundo.

si: Cardinalis Passioncus

2. Bulla Benedicti XIV Papae, qua Adami Stanislai Grabowski Episcopo Warmiensi usum pallii primo conceditur

Rzym 24.IX.1742

ADWO AK Dok. Kap. G 24. Oryg. Pergamin o wymiarach 70,6×43+7,5 cm. Opatrzony ołowianą pieczęcią (bullą) papieża Benedykta XIV przymocowaną na grubym sznurku jedwabnym koloru białego. Na jednej stronie pieczęci krzyż i po jego bokach głowy św. Apostołów Piotra i Pawła, na drugiej napis

„Benedictus Papa XIV”. Pismo dużymi literami, mocno „rozwichrzonymi”, w stylu rokokowym, z bardzo kwiecistymi inicjałami. Na marginesie górnym, lewym i prawym, pas ornamentalny w formie winiety. Podpisy pod tekstem niezbyt czytelne. Na verso adnotacja archiwisty fromborskiego: „Bulla Benedicti XIII Papae VIII Kalendas Octobris anno MDCCXLII, qua A.S. Grabowski Episcopo Warmiensi usus pallii primo conceditur coherenter cum Breve Suae Sanctitatis de XII Aprilis eiusdem anni”. Na zakładce adnotacja „Corda serica” oraz kwieciste inicjały, w podpisie „V. Chobert”.

Benedictus Episcopus, Servus Servorum Dei, Venerabili Fratri Adamo Stanislao Grabowski, moderno Episcopati Warmiensi, salutem et apostolicam benedictionem. Cum Nos pridem Te a vinculo, quo Ecclesiae Vladislaviensi, cui tunc praeras, tenebaris, de venerabilium fratrum nostrorum Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalium consilio et apolisticae potestatis plenitudine absolventes Te ad Ecclesiam Warmiensem Sedi Apostolicae immediate subiectam, certo tunc expresso modo pastoris solatio destitutam, de simili consilio apostolica auctoritate transtulermius Teque illi in episcopum praefecerimus et pastorem, curam et administrationem ipsius Ecclesiae Warmiensis Tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo, prout in Nostris inde confectis litteris plenius continetur, ac postmodum pallium insigne videlicet plenitudinis pontificalis officii ex parte Tua fuerit hodie a Nobis per dilectum filium Michaellem Lipski, clericum Gnesnensis civitatis vel dioecesis ac Maioris Ecclesiae Gnesnensis canonicum, nuncium Tuum ad hoc a Te specialiter constitutum cum ea, qua decuit reverentia postulatum. Nos ex speciali gratia Tuis supplicationibus annuentes pallium ipsum de corpore Beati Petri Apostoli sumptum, a venerabilibus fratribus Nostris — Plocensi et Poseniensi episcopis Tibi assignandum, per dictum Michaellem duximus destinandum, ut iidem episcopi vel eorum alter illud Tibi sub forma infrascripta assignent seu assignet et a Te Nostro et Romanae nomine sub alia episcopatibus inserta forma fidelitatis debite recipiant seu recipiat iuramentum. Tu autem pallio eodem intra praedictam Ecclesiam Tuam Warmiensem iuxta formam indulti per Nos nuper eidem Ecclesiae Warmiensi apostolica auctoritate concessi, dumtaxat utaris. Ut igitur signum non discrepet a signato, sed quod geris exterius interius serve^a in mente, Fraternitatem Tuam monemus et hortamur attente, quatenus humilitatem et iustitiam dante Deo, qui dat premia et munera elargitur, observare studeas, quae suum servant et promovent Servatorem, ac eandem Ecclesiam Warmiensem, sponsam Tuam, cures sollicitate auctore Domino spiritualibus et temporalibus augumentare.

Quocirca praedictis episcopis per apostolica scripta mandamus, quatenus ipsi vel eorum alter dictum pallium iuxta eandem subsequentem formam Tibi curent seu curet assignare et a Te Nostro et Romanae Ecclesiae nomine sub reliqua forma huiusmodi fidelitatis debite solitum recipiant seu recipiat iuramentum eiusque sic a Te praestiti iuramenti formam Nobis de verbo ad verbum per Tuas patentes litteras, Tuo sigillo munitas, per proprium nuncium, quanto citius destinare procures. Forma autem, qua predicti episcopi in assignando Tibi dicto pallio utentur, haec est: „Ad honorem Dei omnipotentis ac Beatae Mariae Virginis ac Beatorum Apostolorum Petri et Pauli et Domini Nostri Domini Benedicti Papae XIII et Sanctae Romanae Ecclesiae, nec non Warmiensis Ecclesiae Tibi commissae, tradimus Tibi pallium de Corpore Beati Petri sumptum, plenitudinem videlicet pontificalis officii, ut utaris eo intra Ecclesiam Tuam Warmiensem iuxta formam indulti huiusmodi tantum”. Forma vero iuramenti, quod prestabis, talis est: „Ego, Adam Stanislao Grabowski Episcopus Warmiensis, ab hac hora in antea fidelis et oboediens ero Beato Petro Sanctae Apostolicae Romanae Ecclesiae et domino Nostro Domino Benedicto Papae XIII suisque successoribus canonice intrantibus, non ero in consilio aut consensu vel facto, ut vitam perdant aut membrum seu capiantur mala captione. Consilium vero, quod mihi credituri sunt per se aut nuncios seu litteras, ad eorum damnum me sciente nemini pandam. Papatum Romanum et Regalia Sancti

^a Końcówka wyrazu jakby wyskrobana i poprawiona

Petri — adiutor eis ero ad retinendum et defendendum contra omnem hominem. Legatum Apostolicae Sedis in eundo et redeundo honorifice tractabo et in suis necessitatibus adiuvabo. Vocatus ad synodum veniam, nisi praepeditus fuero canonica praepeditio. Apostolarum limina singulis quadriennis visitabo, aut per me, aut per meum nuncium, nisi apostolica absolvar licentia. Possessiones vero ad mensam mei episcopatus pertinentes non vendam neque donabo, neque impignorabo, neque de novo in feudum dabo, vel aliquo modo alienabo inconsulto Romano Pontifice et constitutionem super prohibitione investiturarum honorum iurisdictionalium ad Ecclesias inferiores spectantium, de anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo quinto editam, servabo, Sic me Deus adiuvet et haec Sancta Dei Evangelia”.

Datum Romae apud Sanctam Mariam Maiorem anno Incarnationis Dominicae millesimo septingentesimo quadagesimo secundo, octavo Kalendas Octobris. Pontificatus Nostri anno tertio.

LE PALLIUM DES ÉVÊQUES DE WARMIA 1742—1978

RÉSUMÉ

Depuis 743 jusqu'à 1978 dans l'Église universelle exista le privilège honorifique du pallium, accordé par le pape aux évêques diocésains dans les situations exceptionnelles. Ce privilège était possédé par: cinq évêques italiens, cinq évêques français, un évêque hongrois et un évêque polonais — dans le diocèse de Warmia entre 1742 et 1978.

Les motifs de ce don aux évêques de Warmia furent les suivants: l'exemption du diocèse, les efforts pour ériger la métropole de Warmia et l'observation de la religion catholique pendant la Réforme.

En 1742 l'évêque Adam Stanislaw Grabowski (1742—65) se procura le pallium à Rome. Il le reçut le 21 avril 1742 pendant la cérémonie qui eut lieu à Varsovie le 7 juillet 1743. A l'époque de la domination prussienne et allemande sur le territoire de Warmia (1772—1945) tous les neuf évêques profitaient de ce privilège bien que le diocèse perdit sa directe dépendance du Saint-Siège de Rome en 1929. Après la deuxième guerre mondiale Józef Drzazga (1972—1978) fut le dernier évêque de Warmia qui reçut le pallium honorifique et il le considéra comme une distinction particulière.

Tous les évêques possédaient leur palliums en propre et ne pouvaient les employer que sur le territoire de leur diocèse pendant les fêtes précisément définies (en nommées *festa pallii*).